
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԷՎՈԼՅՈՒՑՈՒՑԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ

Կրթությունը առաջադիմության, մշակույթի պահպանման, զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է, իսկ կրթվելն անհատի զարգացման գործընթացն է՝ միտված գիտելիքների, հմտությունների տիրապետմանը, արժեքային վերաբերմունքի ձևավորմանը: Կրթության որպես հասարակական առաջադիմության հիմնական գործոնի զարգացումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է կրթության հիմնահարցերի սահմանադրական պատշաճ ամրագրում, դրա վրա խարսխված՝ օրենսդրական արդյունավետ կարգավորում: Կրթության հիմնահարցերի սահմանադրական կարգավորման հայեցակարգը հասկանալու համար առաջադրենք որոշ հարցադրումներ և տանք դրանց պատասխանները:

Պարզաբանման կարիք ունեցող առաջին կարևոր հարցադրումը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «**Ի՞նչ է կրթությունը**»՝ գիտական տեսանկյունից, և դրանով պայմանավորված՝ «որո՞նք են դրա սահմանադրական կարգավորման մեկնակետերը»: Այս հարցադրման պատասխանը շատ կարևոր է կրթությանը վերաբերող հարաբերությունների սահմանադրական-իրավական կարգավորման հայեցակարգը, դրույթները ճիշտ հասկանալու ու մեկնաբանելու, հետագա փոփոխում օրենսդրական և ենթօրենսդրական կարգավորումը կառուցելու համար: «Կրթություն» հասկացության կառուցման, բնութագրման հարցը մանկավարժության հետազոտման առարկա է, որտեղ, սակայն, դրա բնորոշումը բանավիճային է¹: Տարակարծությունները հիմնականում «կրթություն» հասկացության բնորոշման մեջ ներառվող հատկանիշներին են վերաբերում: Այդ գիտության մեթոդաբանական մոտեցումներից մեկը, հենվելով բնորոշումների տեսության վրա, համակարգային-գործառութային վերլուծության միջոցով սահմանում է կրթության հետևյալ բնորոշումը. կրթությունը սոցիալական նշանակություն ունեցող փորձը նախորդ սերունդներից հաջորդին փոխանցելու՝ հանրորեն կազմակերպվող ու կարգավորվող, ինչպես նաև անհատի կայացման կենսաբանասոցիալական մշտական գործընթաց է: Այդ գործընթացի արդյունքն անհատի ձևավորումն է կամ նրա կրթվածությունը: Կրթական գործընթացին բնորոշ են բովանդակությունը, ձևերն ու մեթոդները, ինչպես նաև կառուցվածքային երեք կողմերը՝ ճանաչողություն,

¹ Ст' у Леднев В. С. Содержание образования. М., 1989, էջ 48-58:

դաստիարակություն, ֆիզիկական ու մտավոր զարգացում: Կրթության մեջ հնարավոր գործելակերպերն են ուսուցումը և ինքնակրթությունը²: Այս բնորոշումից ակնհայտ է, որ կրթության օբյեկտն անձն է, դրա արդյունքը՝ անհատի կրթվածությունը (գիտելիք, դաստիարակություն, զարգացում): Մանկավարժության այսպիսի մեթոդաբանական մոտեցումներով առաջնորդվելով՝ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 3 հոդվածի 1-ին կետը կրթությունը բնորոշում է որպես անձի, հասարակության, պետության շահերից ելնող ուսուցման և դաստիարակության գործընթաց, որը նպատակամղված է գիտելիքները պահպանելուն ու նոր սերունդներին փոխանցելուն:

Այսպիսով, «կրթություն» հասկացության բնորոշումից և դրա տարրերի մեկնաբանությունից կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ հասկացությունն իրավական կարգավորման տիրույթում ներառված է երկու իմաստով՝ կրթությունը որպես հասարակական համակարգ (հասարակական գործունեության տեսակ) և կրթությունը որպես անհատի սուբյեկտիվ հավակնություն՝ իրավաբանորեն ամրագրված սուբյեկտիվ իրավունք: «Կրթություն» հասկացության այս երկու առումները պայմանականորեն կարող ենք անվանել օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իմաստով կրթություն: ՀՀ Սահմանադրության 2015 թ. խմբագրությունը «կրթություն» եզրույթն օգտագործում է մի քանի տեղերում, մասնավորապես՝ 15, 38 հոդվածներում, 86 հոդվածի 13-րդ կետում: Կրթությանը նվիրված այդ դրույթների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ «կրթություն» հասկացությունը սահմանադրական կարգավորման տիրույթում ենթադրում է վերը նշված երկու իմաստները՝ ա) կրթությունը որպես համակարգ³, բ) կրթությունը որպես հիմնական (կամ սահմանադրական) սուբյեկտիվ իրավունք: Կրթության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման տարբեր հիմնադրույթների հիմքում ընկած են «կրթություն» հասկացության տարբեր իմաստները: Հետևաբար, մանկավարժության մեջ վեր հանված այդ առումները պետք է օգտագործվեն սահմանադրական նոր հայեցակարգի և դրա հիմնադրույթների ճշգրիտ մեկնաբանման համար:

Հայաստանի Հնրապետությունում կրթության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանադրական կարգավորումը որոշակի զարգացումներ է ապրել: Ընդհանրապես քաղաքակիրթ յուրաքանչյուր հասարակության մեջ կրթության իրավունքը՝ որպես բնական իրավական հավակնություն, որևէ կասկած չի հարուցում, որովհետև արդի հասարակության քաղաքակիրթ գոյությունը և գործառույթավորումն առանց

² Տե՛ս **Леднев В. С.**, նշվ. աշխ., էջ 52-53:

³ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ կրթության համակարգը պետական կրթական չափորոշիչների (կրթության բովանդակության), հաջորդական կրթական ծրագրերի, ուսումնական հաստատությունների, կրթության կառավարման մարմինների փոխկապակցված ամբողջություն է:

կրթության երևի թե անհնարին են: Կրթության իրավունքն անհրաժեշտաբար ենթադրվող իրավունք է: Այսօր շատ կարևոր են այդ իրավունքի ապահովման երաշխիքները, ոլորտում հավասար հնարավորությունների ստեղծումը, որպեսզի կրթությունը պայմանավորված չլինի մարդու գույքային-նյութական վիճակով, այլ միայն և միայն ընդունակությունների⁴:

1995 թ. սահմանադրական կարգավորումը նոր իրողությունների, այն է՝ անկախության պայմաններում անցում կատարեց կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման նոր հայեցակարգի: 1995 թ. Մահմանադրությունն ամրագրեց, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի կրթության իրավունք (35 հոդվածի 1-ին մաս): Որպես այդ իրավունքի երաշխիքներ էին Մահմանադրության 35 հոդվածի 3 դրույթները. ա) միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար էր, բ) յուրաքանչյուր քաղաքացի ուներ պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունք, գ) ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում էր օրենքով:

Ի տարբերություն նախորդ խորհրդային սահմանադրական կարգավորման, նորանկախ հանրապետության 1995 թ. Հիմնական օրենքը կրթության իրավունքի սահմանադրական երաշխիքների հարցում արձանագրեց հետընթաց: Մահմանադրության 2005 թ. խմբագրությունը կրթության իրավունքի կարգավորման հարցում կատարեց էական լրացում՝ այդ իրավունքի գործողությունը տարածելով նաև ոչ քաղաքացիների վրա: 2005 թ.-ից կրթության իրավունքը ՀՀ-ում երաշխավորվում էր ոչ միայն քաղաքացիություն ունեցողներին, այլ նաև չունեցողներին:

2005 թ. փոփոխություններով Մահմանադրության 39 հոդվածում ամրագրված կրթության իրավունքի երաշխիքներից էին՝

ա) հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր էր՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Օրենքով կարող էր սահմանվել պարտադիր կրթության ավելի բարձր մակարդակ (39 հոդված,

⁴ Կրթության հարցն ամբողջ աշխարհում դեռևս խնդրահարույց է: Չնայած միջազգային հանրության ջանքերին «իրականությունը եղել և մնում է բավականին ծանր: Նույնիսկ պաշտոնական տվյալներով, XXI դարի սկզբին աշխարհում կա 960 միլիոն անգրագետ չափահաս մարդ, որից 2/3 կանայք են: 100 միլիոն երեխաներ, որոնց 60 միլիոնը աղջիկներ են, դպրոց չեն հաճախում: Հատկապես բարդ է վիճակը Հարավային Ասիայում, Աֆրիկայում և արաբական աշխարհում: 2000 թ. աշխարհի 29 երկրներում, որոնց վերաբերյալ կան տվյալներ, դպրոց է հաճախում դպրոցական տարիքի երեխաների կեսից պակասը: Աֆրիկայի երեխաների 1/3 չի ընդգրկված դպրոցական ուսուցման ոչ մի ձևում: Անգրագիտությունը, ինչպես և աղքատությունը, ավելի ու ավելի է ձեռք բերում կնոջ կերպարանք. սովից տառապող և դպրոց չհաճախող երեխաների բացարձակ մեծամասնությունը աղջիկներ են» (տե՛ս **Мутагиров Д. З.** Права и свободы человека: теория и практика. М., 2006, էջ 199-200):

2-րդ մաս),

բ) միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար էր (39 հոդված, 3-րդ մաս),

գ) ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում էր օրենքով (39 հոդված, 5-րդ մաս),

դ) բուհերի ինքնավարության սկզբունքները որոշվում էին օրենքով (39 հոդված, 4-րդ մաս),

ե) յուրաքանչյուր քաղաքացի ուներ մրցութային հիմունքներով անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում կրթություն ստանալու իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով (39 հոդված, 6-րդ մաս),

զ) պետությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով ֆինանսական և այլ աջակցություն էր ցուցաբերում բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին և դրանցում սովորողներին (39 հոդված, 6-րդ մաս):

Այսպիսով, 2005 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը վերարտադրեց 1995 թ. Սահմանադրության դրույթները կրթության իրավունքի երաշխավորման վերաբերյալ, իսկ որոշ դեպքերում ընդլայնեց դրանց ծավալը: Մասնավորապես՝ սահմանադրական նորարարություն էին համարվում կրթության իրավունքի հետևյալ երաշխիքները՝ ա) հիմնական ընդհանուր կրթության պարտադիրությունը, բ) բուհերի ինքնավարության իրավունքի ճանաչումը, առանց դրա սահմանադրական երաշխիքների որոշակիացման, գ) պետության պարտավորությունը ֆինանսապես և այլ կերպ աջակցելու բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին և դրանցում սովորողներին:

2015 թ. բարեփոխված Սահմանադրության 38 հոդվածի (կրթության իրավունքը) 1-ին մասն ամրագրել է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք»: Սահմանադրության 38 հոդվածի իրավադրույթների հիմքում դրված են «կրթություն» հասկացության երկու հիմնական իմաստները՝ կրթությունը որպես սուբյեկտիվ իրավունք և կրթությունը որպես հասարակական համակարգ: Այդ են վկայում կրթության իրավունքի սահմանադրական-իրավական երաշխիքները՝ ամրագրված նույն հոդվածի այլ իրավադրույթներում:

ա) պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով (38 հոդվածի 1-ին մաս): Սահմանադրության այս դրույթը կրթական որոշակի ծրագրերին մասնակցությունը ճանաչում է որպես պարտականություն: Կրթությունը, մնալով որպես հիմնական իրավունք, օրենքով սահմանված որոշակի ծրագրերի դեպքում վերածվում է պարտականության: Այդ սահմանադրական պարտականության հիմքը կրթության հասարակական և անհատական-անձնական

կարևոր նշանակությունն է, իսկ կրողները համարվում են ծնողները կամ օրինական այլ ներկայացուցիչները,

բ) պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն անվճար է (38 հոդվածի 1-ին մաս),

գ) յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով ունի մրցութային հիմքերով պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար կրթություն ստանալու իրավունք (38 հոդվածի 2-րդ մաս),

դ) բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն օրենքով սահմանված շրջանակներում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությունը (38 հոդվածի 3-րդ մաս):

Այսպիսով, սահմանադրական զարգացման քսան տարվա ընթացքում Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորումը որոշակի զարգացումներ է ապրել: Այժմ փորձենք վերլուծել կրթության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման հիմնական հասկացությունները և դրանց կապակցությամբ առաջացած և մասամբ առկա հիմնախնդիրները:

Իրավական կարգավորումը, հատկապես սահմանադրական, պետք է խարսխվի այնպիսի իրավական հասկացությունների, տերմինաբանության, ինչպես նաև իրավական ձևակերպումների վրա, որոնք ապահովում են իրավական դրույթների (նորմերի) պարզությունը, հստակությունը, մատչելիությունը, հետևաբար՝ արդյունավետ ու ճիշտ կիրառումը: Պահպանելով իրավական ակտերի շարադրման տեխնիկայի կանոնները (հակիրճության և լրիվության գույակցումը, որոշակիության և վերացարկման գույակցումը, իրավաբանական տեղեկության շարադրման հերթականությունը, նորմատիվ նյութի փոխկապակցվածությունը, համաձայնեցվածությունը և ներքին միասնությունը)՝ օրենքի տեքստը շարադրողները պարտավոր են ապահովել իրավական ակտերի դրույթների բովանդակության (ոգու) և ձևի (տառի) համապատասխանությունը, կանխել դրույթների երկիմաստությունը, անհասկանալիությունը: Որպես այս մասնագիտական պարտավորության երաշխիք՝ իրավաբանական տեխնիկայում մշակվել են որոշակի կանոններ: Ընդ որում, դրանց մի մասն արգելող բնույթի կանոններ են: Մասնավորապես, իրավական ակտերում չի թույլատրվում հնացած և բազմիմաստ բառերի ու արտահայտությունների անհարկի օգտագործումը, կրկնաբանությունը և այսպես շարունակ⁵: Եթե իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից դիտարկենք 1995 թ. և 2005 թ. սահմանադրական տեքստերը, ապա դրանցում կհայտնաբերենք սահմանադրական որոշակի պարադոքսներ, որոնց մի մասը ժամանակի ընթաց-

⁵ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Ա. Վաղարշյան**, Պետության և իրավունքի տեսություն-2, Դասախոսություններ, Եր., 2011, էջ 184-195:

քում ոչ միայն չշտկվեց, այլև վերարտադրվեց 2015 թ.:

Նման հասկացություններից է Սահմանադրության 1995 թ. տեքստում (38 հոդվածի 1-ին մաս) օգտագործված **«միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը** (պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն անվճար է)⁶: 1995 թ. համար, երևի թե, այդ հասկացության օգտագործումը բնական էր, որովհետև խորհրդային կրթական համակարգում կար «միջնակարգ դպրոց» հասկացությունը: Սակայն այն օգտագործվեց նաև հետագա խմբագրություններում: Եթե 1995 թ. համար դա ներելի էր, ապա 2005 թ. դրությամբ՝ աններելի, քանզի դա իրավաբանական տեխնիկայի աքսիոմատիկ ճշմարտության էական խախտում էր: 1999 թ. ապրիլի 14-ին ընդունված «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 3 հոդվածում՝ օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունների շարքում չի նախատեսվել «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը: Ավելին, նույն օրենքի 10 հոդվածը, կարգավորելով ՀՀ-ում կրթական ծրագրերին վերաբերող հարաբերությունները, դրանք բաժանում է՝ 1) հանրակրթական ծրագրերի (հիմնական և լրացուցիչ), 2) մասնագիտական կրթական ծրագրերի (հիմնական և լրացուցիչ): Հանրակրթական ծրագրերը ստորաբաժանված են հետևյալ կերպ՝ նախադպրոցական, տարրական ընդհանուր, հիմնական ընդհանուր, միջնակարգ ընդհանուր, հատուկ ընդհանուր: Մասնագիտական հիմնական կրթական ծրագրերն են նախնական մասնագիտական (արհեստագործական), միջին մասնագիտական (քոլեջ), բարձրագույն մասնագիտական, հետբուհական մասնագիտական: Այսպիսով, իրավաբանական տեսակետից անհասկանալի է, թե ինչ է միջնակարգ կրթությունը⁷: Ստացվում է, որ 2005 թ. դրությամբ «միջնակարգ կրթություն» եզրույթն արդեն հնացած իրավական հասկացություն էր, սակայն այն օգտագործվեց սահմանադրական ձևակերպումներում: Սահ-

⁶ «Միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը օգտագործված է նաև «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» (1966) միջազգային դաշնագրի 13 հոդվածում, որը սահմանում է. «ա) տարրական կրթությունը պարտադիր է և անվճար բոլորի համար, բ) միջնակարգ կրթությունն իր տարբերի ձևերով, ներառյալ միջնակարգ տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը, բաց և մատչելի է բոլորի համար բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով»: Կարող ենք ենթադրել, որ Սահմանադրության մեջ տեղ գտած «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը վերցված է Դաշնագրի բերված հոդվածից: Սակայն Դաշնագրի տրամաբանությունից բխում է, որ միջնակարգ կրթություն են համարվում տարրական կրթությունից հետո իրականացվող բոլոր կրթական ծրագրերը՝ մինչ բարձրագույն կրթությունը: Բայց Դաշնագիրը նման կրթությունը **համարում է բաց և մատչելի բոլորի համար բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով**: Հայաստանում բոլորի համար բաց և մատչելի են միայն հանրակրթական ծրագրերը, բայց ոչ մասնագիտական, որտեղ անվճար կրթությունը չի երաշխավորված բոլորի համար, ինչպես Խորհրդային Հայաստանում:

⁷ Կարող ենք ենթադրել, որ միջնակարգ կրթությունը հանրակրթական եռաստիճան՝ տարրական, միջին և ավագ դպրոցներում հաջորդական կրթությունն է:

մանադրության 2015 թ. խմբագրությունը ևս վերաբարձրեց «միջնակարգ կրթություն» հասկացությունը, այնինչ անհրաժեշտ էր հրաժարվել դրանից և օգտագործել ներկա կրթական համակարգին և օրենսդրությանը հարիր եզրույթ:

Անորոշության տարրեր էր պարունակում **«անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքի հարցը»:** Մահմանադրության 1995 թ. խմբագրության 35 հոդվածի 3-րդ մասը քաղաքացիներին երաշխավորում էր պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքը: Եթե հիմք ընդունենք ՀՀ-ում կրթական ծրագրերի օրենսդրական դասակարգումը, որը տարբերում է մասնագիտական կրթության հետևյալ տեսակները՝ նախնական, միջին, բարձրագույն, հետբուհական, ապա ստացվում է, որ Մահմանադրությունը երաշխավորում էր համընդհանուր անվճար մասնագիտական կրթություն, այնինչ իրականում այդպես չէր, քանզի մասնագիտական կրթության գերակշռող մասը վճարովի էր և՛ այն ժամանակ, և՛ հիմա: Մահմանադրության 2005 թ. խմբագրությունը փորձեց շտկել սահմանադրական այս դրույթի և իրականության խզվածքը՝ սահմանելով, որ այդ իրավունքը երաշխավորվում է «օրենքով սահմանված կարգով»: Այդ ձևակերպումը վերացնում էր սահմանադրական նորմի և իրականության (այն է մասնագիտական կրթության գերակշռող մասով վճարովիության) խզվածքը՝ սահմանադրական հիմքեր ստեղծելով մասնագիտական կրթության ոլորտում անվճար (նվազագույն մասով) և վճարովի (գերակշռող մասով) համակարգերի գոյատևման համար:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ Մահմանադրության 2005 թ. խմբագրության 39 հոդվածի 6-րդ մասն ուներ նաև շատ խրթին ձևակերպում. սովորել «անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում»: Նախ՝ պահպանված չէին լեզվաշարահյուսական կանոնները, երկրորդ՝ ձևական տրամաբանության տեսանկյունից ստացվում էր, որ Մահմանադրությունը երաշխավորում է նաև ոչ պետական մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար մասնագիտական կրթությունը: Նման եզրակացության հիմք է տալիս սահմանադրական դրույթի մեջ «պետական» և «այլ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ» դասակարգումը: 1995 թ. խմբագրությունն ավելի ճիշտ ձևակերպում էր պարունակում, քանզի այն մասնագիտական անվճար կրթություն երաշխավորում էր միայն պետական ուսումնական հաստատություններում:

Սյսպիսով, 2005 թ. խմբագրությամբ Մահմանադրությունը, հրաժարվելով «բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն» ձևակերպումից, փաստորեն հրաժարվեց մասնագիտական անվճար կրթության

այլ տեսակները երաշխավորելուց, մասնավորապես՝ արհեստագործական, միջին մասնագիտական, հետբուհական: Ուստի դրա երաշխավորումը մնաց օրենսդրի քմահաճույքին: Սահմանադրական դրույթի նման կամայական վերաձևումը համարում ենք անթույլատրելի:

2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը սահմանադրական քննարկվող դրույթի իրավական բովանդակության մեջ մտցրեց էական փոփոխություն, անվճար բարձրագույն կրթությունը երաշխավորելով նաև քաղաքացիություն չունեցողներին: Մյուս նորամուծությունը, որ իրավաբանական տեխնիկայի տեսակետից ճիշտ լուծում է, այն է, որ անվճար մասնագիտական կրթությունը երաշխավորվում է «օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով»: Այսպիսով՝ սահմանադրական նոր դրույթը վերացրեց սահմանադրական նորմի և իրականության խզվածքը՝ տեղ չթողնելով համընդհանուր անվճար կրթության իրավունքի հասկացության համար, ինչը հնարավոր էր 1995 թ. և ինչ-որ չափով 2005 թ. խմբագրությունների դեպքում: Մակայն 2015 թ. խմբագրության սահմանադրական ձևակերպումները վերարտադրեցին 2005 թ. տեքստի թերությունները՝ «մասնագիտական կրթություն» հասկացությունը «մասնագիտական կրթական հաստատություններ» ձևակերպմամբ փոխարինելով: Թե ինչ են նկատի ունեցել դրույթի հեղինակները, երևի թե իրենք գիտեն, կամ էլ ձևակերպումը տվել են առանց խորանալու դրա իմաստի մեջ:

Հիմնախնդրային էր նաև պարտադիր կրթության սահմանադրական կարգավորման հարցը: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (1948 թ.) 26 հոդվածում ամրագրում է կրթության իրավունքի երեք կարևոր դրույթներ, որոնք վերաբերում են կրթության իրավունքի հանրամատչելիությանը, կրթության նպատակներին և ծնողների իրավունքին՝ ընտրելու իրենց երեխայի համար կրթության տեսակը: Երաշխավորելով կրթության իրավունքը բոլորի համար՝ Հռչակագիրը միաժամանակ սահմանում է, որ կրթության առնվազն տարրական և հանրակրթական փուլերն անվճար են, իսկ տարրական կրթությունը պարտադիր է: Տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը պետք է լինի հանրամատչելի, իսկ բարձրագույն կրթությունը՝ ընդունակություններին համապատասխան հավասարապես մատչելի բոլորի համար (հոդված 26, մաս 1-ին):

Սահմանադրության 1995 թ. խմբագրությունը պարտադիր կրթության աստիճանների կարգավորում չէր իրականացնում ո՛չ կրթության իրավունքին նվիրված հոդվածում, ո՛չ էլ մարդու և քաղաքացու պարտականություններին նվիրված սահմանադրական դրույթներում: 2005 թ. բարեփոխումներով Սահմանադրության 39 հոդվածի 2-րդ մասում սահմանվեց, որ հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր է, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի: Եթե հիմք ընդունենք «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի (1999 թ.) 10 հոդվածի 2-րդ մասը, ապա

ստացվում է, որ հանրակրթական հիմնական կրթական ծրագրերից (նախադպրոցական, տարրական, հիմնական ընդհանուր, միջնակարգ ընդհանուր) պարտադիր էր երևի թե միայն հիմնական ընդհանուրը: Կասկածելի էր մնում կրթության աստիճանական համակարգում դրան նախորդող ծրագրերի պարտադիրության հարցը: Տառացի մեկնաբանման անհեթեթությունը հաղթահարվում է համակարգային և տարածական մեկնաբանության դիմելիս, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ դրույթի հեղինակները նկատի են ունեցել նաև տարրական ընդհանուր կրթության պարտադիրությունը, որովհետև այլ կերպ նույնիսկ պատկերացնելն անհնար է:

Սահմանադրության 2005 թ. խմբագրության այս անորոշությունը հաղթահարեց 2015 թ. խմբագրությունը ձևակերպելով իրավաբանորեն ավելի գրագետ սահմանադրական դրույթ. «Պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: Այսպիսի լուծումը խելամիտ է, տրամաբանական, որովհետև սահմանադրական կարգավորումը չի կապվում կրթության ներհամակարգային ընթացիկ տարրերի հետ և, ելնելով նաև դրանց փոփոխական լինելու հանգամանքից, տրվում է ճկուն լուծում՝ պարտադիրության և կրթական ծրագրերի տևողության սահմանման հայեցողությունը թողնելով օրենքին:

Անորոշ հիմքեր ուներ նաև «ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգ» սահմանադրական դրույթը: 1995 թ. Սահմանադրության 35 հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում էր. «Ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով»: Այս դրույթի առկայությունը Սահմանադրության տեքստում սահմանադրական պարադոքսներից էր, որը չվերացվեց, այլ որոշակիորեն ձևափոխվեց 2005 թ. սահմանադրության տեքստում. 39 հոդվածի 5-րդ մասը սահմանեց. «Ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով»: Եթե 1995 թ. խմբագրությունն առաջ էր բերում հարցադրում, թե ինչու միայն ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների, ապա 2005 թ. խմբագրությունը վերացրեց այդ հարցադրումը, սակայն ոչ պարադոքսը:

Սահմանադրության 2005 թ. խմբագրության 39 հոդվածի 5-րդ մասի դրույթի բառացի մեկնաբանությունը հանգեցնում է այն եզրակացության, որ ուսումնական հաստատության ստեղծումը և գործունեությունը պետք է կարգավորվեն օրենքով: Այս բանաձևի մեջ կար միայն մեկ սահմանադրական տրամաբանություն ունեցող դրույթ, այն է՝ առնվազն օրենքով կարգավորվածության երաշխիքը: Սակայն առանց սահմանադրական այդ պահանջի էլ օրենքով կարգավորվածությունն ինքնին ենթադրելի է, քանի որ քաղաքացիական իրավունքն արդեն երկու հարյուրամյակ կարգավորում է ցանկացած կազմակերպու-

թյան՝ որպես իրավաբանական անձի ստեղծման և գործունեության կարգը, այսինքն՝ հասարակական շրջանառության մեջ եղած կազմակերպությունների կազմակերպական-իրավական ձևը: Ստացվում է, որ 39 հոդվածի 5-րդ մասն իրավական կարգավորման կրկնաբանություն էր: Այդ հաստատվում է նաև նրանով, որ ընթացիկ կրթական օրենսդրությանը դիմելիս մենք չենք գտնում որևէ առանձնահատուկ կարգավորում: Այսպես, կրթական ոլորտի օրենքները սահմանում են, որ ուսումնական հաստատությունը կարող է ունենալ օրենքով սահմանված ցանկացած կազմակերպաիրավական ձև:

Հարց էր առաջանում, թե որն էր այդ դրույթը Մահմանադրության տեքստի մեջ ընդգրկելու դրդապատճառը: Ենթադրվում է, որ ուսումնական հաստատությունների կազմակերպական իրավական ձևը պետք է ունենար որևէ առանձնահատկություն, որի պահպանման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ Մահմանադրությունը պիտի տար ավելի կոնկրետ կարգավորում: Մեկնաբանվող դրույթից ակնհայտ է, որ կարգավորումը վերաբերում է կրթության համակարգում կրթական կազմակերպությունների կարգավիճակին՝ կազմակերպական իրավական ձևին:

Հասարակության ցանկացած ոլորտի խնդիրների լուծման համար կարևորագույն նշանակություն ունի ոլորտի կազմակերպական կառուցվածքի հիմնահարցը: Կառույցը համակարգի բաղադրատարրերից է և, հետևաբար, մեծապես պայմանավորում է համակարգի առջև դրված խնդիրների լուծումը: Համակարգի կազմակերպական կառույցի հատկանիշները նախևառաջ պայմանավորված են հասարակական կյանքի տվյալ ոլորտի բնույթով ու առանձնահատկություններով, լուծվող խնդիրներով: Կառույցի բուն ձևի ընտրությունը ոչ միայն սուբյեկտիվ հանգամանք չէ, այլև ունի օբյեկտիվ հիմքեր: Այդպիսով, կենսական ոլորտը պայմանավորում է տվյալ ոլորտում գործող համակարգային բաղադրատարրերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, ձևը, կարգավիճակը: Վերջինս նախադրյալներից մեկն է, որ ճանապարհ է բացում համակարգի առջև դրված խնդիրների արդյունավետ լուծման համար: Եզրակացություն հասարակական կյանքի իրավական կարգավորման ամեն մի ոլորտ ունի իրեն հատուկ փիլիսոփայությունը և իրավական կարգավորման կառուցակարգը: Այդ կառուցակարգի բաղադրատարրերից մեկն էլ ամեն մի ոլորտի կազմակերպական կառուցվածքն է, որը վերջին հաշվով պայմանավորում է ոլորտի ոգին, արդյունավետությունը, հասարակական խնդիրների լուծումը: - Սակայն իրավական կարգավորման նման մոդել չկար Մահմանադրության մեջ՝ ի դեմս 39 հոդվածի 5-րդ մասի:

2015 թ. տեքստը վերացրեց սահմանադրական այդ անհասկանալի ձևակերպումը՝ դրա փոխարեն 38 հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրելով դրույթ, համաձայն որի բուհերն օրենքով սահմանված շրջանակնե-

րում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությունը: Իրավական տեխնիկայի և բովանդակության տեսանկյունից դա, անշուշտ, առաջընթաց է, որովհետև սահմանադրական դրույթը հասկանալի է, արտացոլում է բուհական համակարգի օրենսդրական կարգավորման համար հիմք հանդիսացող երեք կարևոր սկզբունք-երաշխիքներ՝ ա) բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը, բ) բուհերի ակադեմիական ազատությունը, գ) բուհերում գիտական հետազոտությունների ազատության իրավունքը:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով կրթության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանադրական կարգավորման իրավադրույթների զարգացումը 1995 թ. մինչև մեր օրերը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը հաղթահարեց 1995 թ. և 2005 թ. խմբագրություններին բնորոշ իրավատեխնիկական, բովանդակային թերությունների հիմնական մասը՝ բացառությամբ «միջնակարգ կրթություն» հասկացության, ինչպես նաև 38 հոդվածի 2-րդ մասի (պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն) խրթին ձևակերպումների:

2015 թ. բարեփոխված Սահմանադրության 38 հոդվածի 3-րդ մասը սահմանեց բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը: Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների սահմանադրական այդ իրավունքի իրավական բովանդակությունն են կազմում հետևյալ կարևոր իրավադրույթները.

ա) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները ՀՀ-ում ունեն ինքնակառավարման իրավունք,

բ) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքի շրջանակները սահմանվում են օրենքով,

գ) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքը ներառում է նաև ակադեմիական ազատությունը և հետազոտության ազատությունը:

Սահմանադրական նորամուծության կարևոր հասկացություններն են ինքնակառավարումը, ակադեմիական ազատությունը, հետազոտությունների ազատությունը:

Ինքնակառավարումը դասական իմաստով նշանակում է կազմակերպված սոցիալական ինչ-որ ընդհանրության կամ կազմակերպության ինքնուրույնությունը սեփական գործերը կառավարելիս⁸: Կազմակերպությունների ինքնակառավարումը բաժանվում է այնպիսի տեսակների, ինչպիսիք են ֆինանսականը, տնտեսականը, կառավարչականը: Ինքնակառավարումը, որպես կանոն, տրվում է որոշակի պետական մարմինների ու կազմակերպությունների՝ նրանց գործունեության յուրահատկության ուժով: Ինքնակառավարումը նպատա-

⁸ См. у Барихин А. Б. Большая юридическая энциклопедия. М., 2010, т. 744:

կամղված է ձեռնահաս և օպերատիվ որոշումների ընդունմանը⁹: Այս համատեքստում բուհերի ինքնակառավարման իրավունքը ենթադրում է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնուրույնություն կադրերի ընտրության, ուսումնական, գիտական, ֆինանսատնտեսական և այլ գործունեության հարցերում՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հաստատված կանոնադրությանը համապատասխան:

Բուհը՝ որպես կրթական կազմակերպություն, հիմնադրվում և գործում է օրենսդրության հիման վրա, ունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ և իրականացնում է բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծրագրեր: Բուհի կարգավիճակը կախված է նրա տեսակից, կազմակերպական-իրավական ձևից, պետական հավատարմագրման առկայությունից կամ բացակայությունից: Կարգավիճակների տարբերությունը, ըստ էության, խտրականության դրսևորում է, որովհետև զանազան ձևերում ինքնակառավարման, ակադեմիական ու հետազոտական ազատությունների ծավալը տարբեր է:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնակառավարման իրավունքի բաղադրատարրերից է **ակադեմիական ազատությունը**, որի գործողության տիրույթը կրթական կազմակերպության գործունեության ուսումնական-մանկավարժական և գիտահետազոտական ոլորտն է: Ակադեմիական ազատությունը կրթության ոլորտի (նաև գիտության) յուրահատուկ իրավունքների համախումբ է: Որպես կանոն, այն վերապահվում է պրոֆեսորադասախոսական համակազմին, գիտաշխատողներին և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողներին: ՀՀ Սահմանադրությունն ակադեմիական ազատությունը վերագրում է բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին: Սահմանադրական այդ իրավադրույթի տարածական մեկնաբանությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այդ ազատությունը կրողներն են նաև բուհական գործընթացի անհատ սուբյեկտները, ինչը մասամբ երաշխավորված է օրենքով:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին վերագրված ակադեմիական ազատությունը բուհի համար վերաձվում է ակադեմիական պատասխանատվության՝ ստեղծել արդյունավետ և լավագույն պայմաններ աշխատողների և սովորողների համար ճշմարտության ազատ որոնման, դրա ազատ շարադրման ու տարածման գործում:

Ակադեմիական և հետազոտական ազատությունը ներառում է **դասավանդման և սովորելու ազատությունը**: Դասավանդող սուբյեկտի ազատությունը ենթադրում է ուսումնական գործընթացի բովանդակության, մեթոդիկայի ինքնուրույն ընտրություն: Սակայն այդ ազատությունը նման չէ, օրինակ, դավանանքի ազատությանը, որովհետև դասավանդումն ընթանում է որոշակի կրթական կազմակերպությու-

⁹ Տե՛ս **Барихин А. Б.**, նշվ. աշխ., էջ 10:

նում, որը գործում է կրթական ծրագրերի, ուսումնական պլանների, առարկայական ծրագրերի, դասապարապմունքների, ընթացիկ ու ամփոփիչ ստուգումների շրջանակում: Հետևաբար, դասավանդողի ազատությունը հանգում է ուսումնական խնդրի որոշակիացմանը, դրա մատուցման մեթոդին:

Սակայն ուսումնական կազմակերպությունում չի վերանում սովորողի ազատությունը: Դասավանդումը «չպետք է սովորողներին հարկադրի ընկալելու որոշակի քաղաքական, աշխարհայացքային կամ գաղափարական արժեքներ կամ գիտական կարծիքներ: Սովորելու ազատությունը և դասավանդելու ազատությունն իրականացվում են սովորեցնողների և սովորողների, հետազոտողների և ուսանողների միջև նուրբ փոխհարաբերությունների ընթացքում: Գիտական տեսության հասցեատերերը ևս ունեն գիտական գործունեության ազատություն: Պարապմունքների և քննությունների ժամանակացույցների, ինչպես նաև ուսումնական պլանների շրջանակներում սովորողները կարող են ազատորեն ընդունել որոշումներ իրենց ուսման վերաբերյալ, մասնավորապես նաև իրենց գիտական աշխատանքի ընթացքում: Սահմանադրական իրավունքը նրանց ևս երաշխավորում է ուսման և հետազոտության շրջանակներում նոր գիտական իմացություն ձեռք բերելու հնարավորությունը, որը չպետք է ճնշվի սովորեցնողի հեղինակությամբ: Ընդհակառակը, գիտական ուսուցման խնդիրն է սովորեցնել քննադատական գիտական գնահատականների, ինքնուրույն մտածողության և աշխատանքի»¹⁰: Այսպիսով, ակադեմիական ազատությունը ենթադրում է.

ա) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մանկավարժ-աշխատողի ազատությունը՝ ուսումնական առարկան շարադրել իր հայեցողությամբ, ընտրել գիտական հետազոտությունների թեմաներ և իրականացնել դրանք իր մեթոդներով,

բ) ուսանողի ազատությունը՝ ստանալ գիտելիքներ իր հակումներին ու պահանջմունքներին համապատասխան:

Կրթության հիմնահարցերի սահմանադրական կարգավորման նոր հայեցակարգի նորմատիվ հիմքն են ոչ միայն կրթության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանադրական դրույթները, այլև Սահմանադրության այլ հոդվածներ: Դրանց մեջ հիմնարար տեղ է գրավում 15 հոդվածը. **«Պետությունը խթանում է մշակույթի, կրթության և գիտության զարգացումը»:** Այս իրավադրույթը համարվում է սահմանադրական կարգի հիմունք: Հաշվի առնելով գիտության և կրթության դերը՝ Սահմանադրությունը ճանաչում է ՀՀ սահմանադրական պարտավորությունը՝ խթանել կրթության ու գիտության զարգացումը: Լեզվաբանական տեսակետից «կրթություն» եզրույթն այս իրավադրույթում են-

¹⁰ Эжштайн К. Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции. М., 2004, с. 196-197.

թաղրում է դրա երկու իմաստները՝ սուբյեկտիվ սահմանադրական իրավունք և համակարգ:

Խթանել նշանակում է ստեղծել բարենպաստ սոցիալական միջավայր և պայմաններ սոցիալական կապերի համար: Իրավական խթաններ են համարվում իրավունքի (օրենքի) միջոցով հնարավորություններ ստեղծող, կատարելագործման և առաջադիմության համար բարենպաստ պայմաններ ու կառուցակարգեր ապահովող ամեն ինչ՝ լիազորում, արտոնություն, խրախուսում և այլն: Սահմանադրության 15 հոդվածի քննարկվող դրույթը նշանակում է, որ պետությունը խթանում է կրթության զարգացումը, կրթությունը՝ օբյեկտիվ իմաստով, այսինքն՝ կրթական համակարգ, և կրթությունը՝ սուբյեկտիվ իմաստով՝ որպես հիմնական իրավունք: Այդ երկուսի խթանման արդյունքը, ի վերջո, կրթվածությունը զարգացնելն է:

Սակայն սահմանադրական այս իրավադրույթում «խթանում» եզրույթի օգտագործումը ճիշտ չէ, քանի որ պետության գործառույթ են համարվում ընդհանրապես կրթության զարգացումը ու նաև գիտատեխնիկական առաջադիմությունը՝ որպես խնդիրներ, ապա Սահմանադրության մեջ տեղին կլինե՞ր օգտագործել «ապահովել» (կամ «իրականացնել») եզրույթը: Վերջինը ենթադրում է պետության ցանկացած գործառույթ կենսագործելու բոլոր հնարավոր ձևերը (կազմակերպական և իրավական), ինչպես նաև գործառույթ իրականացնելու բոլոր մեթոդները (օրինականություն, տեղեկութավորում, համոզում, խրախուսում, խթանում, անմիջական կառավարում, հարկադրում և այլն)¹¹: Այսպիսով, պետության գործառույթների իրականացման ընթացքում խթանումը մեթոդներից մեկն է, մինչդեռ քննարկվող գործառույթի իրականացման համար պետությունը պետք է կիրառի իր գործունեության ձևերի ու մեթոդների ողջ զինանոցը:

Կրթության հիմնահարցերը շոշափվում են նաև Սահմանադրության 86 հոդվածի 13-րդ կետում, որտեղ **պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից** մեկն է ճանաչվում «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացումը»: Այս հոդվածում, որ նվիրված է պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներին, միջոցների և նպատակների հարաբերակցության հարցում որոշակի շփոթ գոյություն ունի: Արդի գիտատեխնիկական դարաշրջանում կրթությունը երկրի զարգացման ու առաջընթացի կարևորագույն գրավական է: Կրթությունը՝ որպես մշակութային իրավունք, ոչ միայն մարդու, այլև ողջ հասարակության զարգացման գործոն է. այն որոշում է մարդու կյանքի բազում կողմերը՝ աշխատանքի բնույթը, մասնագիտությունը, սոցիալական կարգավիճակը, եկամուտների քանակը և որպես դրանց արդյունք՝ այդ մարդու կյանքի մակարդակն ու ո-

¹¹ Տե՛ս Ա. Վաղարշյան, Պետության և իրավունքի տեսություն-1, Դասախոսություններ, Եր., 2010, էջ 109:

րակը, հասարակական ակտիվության աստիճանը և դիրքորոշումները: Այս կարևորությունը հաշվի առնելով՝ կրթությունը զարգացնելու պետության պարտավորությունը դիտարկվել է որպես սահմանադրական կարգերի հիմունք, այսինքն՝ պետական ու հասարակական հիմնական սկզբունք: Պետության նպատակն է կրթությունը դարձնել հասարակության զարգացումը և առաջադիմությունն ապահովող գործիք: Հենց սա է կրթության նպատակը, հետևաբար նաև՝ «պետական քաղաքականության հիմնական նպատակները» մեկը:

Հասարակական կյանքի խնդիրները լուծելու համար պետությունը պետք է որոշակի գործունեություն իրականացնի, որի բովանդակությունը հենց պետության կողմից իրականացվող գործառույթներն են, որոնք նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են: Դրանցով իրագործվում են հասարակության պետական կառավարման նպատակներն ու խնդիրները: Նպատակը այն արդյունքն է, որին հասնելուն միտված են գործողությունները: Նպատակը ուղղորդում և կարգավորում է գործողությունները¹²: Որևէ ոլորտում պետության խնդիրները բխում են նպատակից և պահանջում են լուծում. գործառույթն այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեությունն է: Օրինակ բնակարանային շինարարության խթանումը նպատակ չէ, այլ նպատակին հասնելու միջոց (Սահմանադրություն, 86 հոդված, 3-րդ կետ): Նույն կերպ նաև կրթության զարգացմանն ուղղված ցանկացած գործունեություն նպատակին հասնելու միջոց է: Այսպիսով, Սահմանադրության 86 հոդվածի վերտառության և հոդվածի մի շարք կետերի դրույթների միջև առկա է տրամաբանական անհամապատասխանություն, ինչը շտկման կարիք ունի: Անհասկանալի է մնում 86 հոդվածի 13-րդ կետը: Սահմանադրության 15 հոդվածի 1-ին մասը որպես սահմանադրական կարգի հիմունք է ճանաչում ընդհանրապես կրթության զարգացման խթանումը՝ որպես պետության պարտավորություն: Ինչպես վերևում նշեցինք, կրթությանը բնորոշ է երկու իմաստ՝ որպես համակարգ և սուբեկտիվ իրավունք: Ինչպես գիտության, այնպես էլ կրթության հարցում ենթադրվում է, որ հոդվածը պետք է բովանդակվեր լայն մոտեցում և տար այնպիսի ձևակերպում, որը կներառեր կրթական համակարգն իր բաղադրամասերով: Այնինչ 13-րդ կետը պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ է ճանաչում «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացումը»: Նախ, ձևակերպումն ինքնին անհասկանալի է: Անվճարը վերաբերում է միայն բարձրագույնին, թե՛ նաև մասնագիտական այլ կրթության: Եթե այստեղ հեղինակները ենթադրում են մասնագիտական կրթության անվճար համակարգի ստեղծում ապագայում, ապա անտեղի է զարգացում եզրույթի օգտագործու-

¹² Նպատակը կարող է դառնալ իրականությունը վերափոխող ուժ միայն դրա պրակտիկ իրագործման համար անհրաժեշտ որոշակի միջոցների փոխգործողության պայմաններում (տե՛ս «Философский словарь». М., 1987, էջ 534):

մը: Իսկ եթե խոսքը կրթության համակարգում մասնագիտական կրթության զարգացման մասին է, ապա առաջ է գալիս հարց. իսկ ինչու միայն այդ բաղադրատարրը:

Այս դիտողությունը կարևոր է հատկապես այն պատճառով, որ Սահմանադրությունը պետության քաղաքականության հիմնական նպատակների իրագործման հարցում պատասխանատվությունը դնում է կառավարության վրա: Սահմանադրության 87 հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում պարտավոր են իրագործել Սահմանադրության 86 հոդվածով սահմանված նպատակները: Անհասկանալի է, թե կառավարությունն ինչու է պատասխանատու միայն «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացման» հարցում: Իսկ կրթական համակարգի այլ տարրերի զարգացման համար ո՞վ է պատասխանատու: Մա հասարակ հարցադրում չէ, որովհետև Սահմանադրության 87 հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ կառավարությունն Ազգային ժողովին ներկայացվող «իր ծրագրի կատարման ընթացքի և արդյունքների մասին» զեկույցի շրջանակներում պարտավոր է տեղեկատվություն ներկայացնել Սահմանադրության 86 հոդվածով սահմանված նպատակների իրագործման վերաբերյալ: Այսպիսով, ամենամյա զեկույցի պարտադիր բովանդակային մաս պետք է լինեն միայն «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացման» հարցերը, միջոց կրթության այլ ոլորտներում տարվող քաղաքականության կատարման ընթացքը, արդյունքները մնում են օդից կախված:

2015 թ. բարեփոխված Սահմանադրության նորամուծություններից մեկն էլ Սահմանադրության 75 հոդվածն է, որն ամրագրում է շատ կարևոր իրավադրույթ, այն է՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են դրանց արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Այդ ընդհանուր պարտավորության կրողը օրենսդիր մարմինն է: Միաժամանակ, ինչպես արդեն նշել ենք, «կրթության զարգացման խթանումը» սահմանադրական կարգի հիմունք է, իսկ «անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացումը» պետության քաղաքականության հիմնական նպատակը: Սահմանադրությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պարտավորեցնում է իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում իրագործել պետական քաղաքականության հիմնական նպատակները (87 հոդվածի 1-ին մաս):

Անկախությունից ի վեր ՀՀ-ն անընդհատ ձեռնարկել է իրավական ու կազմակերպական միջոցառումներ կրթության ոլորտի կարգավորումը նոր պայմաններում ապահովելու ուղղությամբ: Կրթության ո-

լորտում պետական քաղաքականության խնդիրները էապես փոխվել են: Եթե անկախության առաջին տարիներին գլխավոր խնդիրը տնտեսական ճգնաժամի ու շրջափակման պայմաններում գոյություն ունեցող կրթական համակարգի պահպանումն էր, ապա դրան հաջորդեց դրա զարգացումն ապահովելու խնդիրը: Վերջին տասնհինգ տարիների ընթացքում ստեղծվել են ոլորտի իրավական կարգավորման կայուն հիմքեր և՛ օրենսդրական, և՛ ենթօրենսդրական մակարդակներում¹³: Կրթության ոլորտը պետական քաղաքականության բացառիկ ոլորտներից է, որը, «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից ի վեր (1999 թ.), գործում է կրթության զարգացման պետական ծրագրին համապատասխան¹⁴:

Կրթության ոլորտում կարգավորում իրականացնող օրենսդրական ակտերը բազմաթիվ են, որը դրա հիմնական թերություններից է: Օրենսդրական ակտերի մեծաքանակությունը առաջ է բերում կրթության ոլորտը կարգավորող օրենքների անհամապատասխանություններ (իրավական կոլիզիաներ), որոնց լուծման եղանակները շատ դեպքերում հստակ չեն, ինչի հետևանքով դրանք երբեմն հաղթահարվում են օրենքները շրջանցելով:

Ժամանակակից պայմաններում, երբ անընդհատ աճում է հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտները կարգավորող օրենսդրական ակտերի քանակը, անհրաժեշտություն է առաջանում որոշել այդ օրենքների հարաբերակցության՝ աստիճանակարգության հարցը և դրանով իսկ՝ բացառել օրենքների մրցակցությունը: Օրինակ՝ կրթության ոլորտում գործում են «Կրթության մասին», «Բարձրագույն և հետ-

¹³ Ներկայումս օրենսդրական կարգավորումն իրականացվում է մի շարք օրենքների հիման վրա, որոնցից են մասնավորապես՝ ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին» (14.04.1999), ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» (14.12.2004), ՀՀ օրենքը «Նախադպրոցական կրթության մասին» (15.11.2005), ՀՀ օրենքը «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» (25.05.2005), ՀՀ օրենքը «Նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական կրթության մասին» (08.07.2005), ՀՀ օրենքը «Կրթության պետական տեսչության մասին» (15.11.2005), ՀՀ օրենքը «Հանրակրթության մասին» (10.07.2009): Բացի կրթության ոլորտին անմիջականորեն վերաբերող թվարկված օրենքներից, կրթության համակարգում օրենսդրական կարգավորման գործառույթ են իրականացնում նաև ՀՀ օրենքը «Լեզվի մասին» (17.04.1993), ՀՀ օրենքը «Երեխայի իրավունքների մասին» (29.05.1996), ՀՀ օրենքը «Մանկապատանեկան սպորտի մասին» (11.06.2004), ՀՀ օրենքը «Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին» (26.06.2001), ինչպես նաև ուսումնական հաստատությունների կազմակերպական իրավական ձևի հարաբերությունները կարգավորող մի շարք այլ օրենսդրական ակտեր:

¹⁴ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4 հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության կազմակերպական հիմքը կրթության զարգացման պետական ծրագիրն է, որը ՀՀ կառավարության ներկայացմամբ հաստատում է Ազգային ժողովը: Ձևավորված ավադույթի համաձայն այդ ծրագրերը մշակվում են հնգամյակային կտրվածքով: 2011 թ. Ազգային ժողովը հաստատել էր **«ՀՀ կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիրը»**: Տարօրինակ է, բայց կրթության հետագա զարգացման պետական ծրագիր առայժմ չի հաստատվել, և դրանով խախտվել է «Կրթության մասին» օրենքի պահանջը:

բուհական մասնագիտական կրթության մասին», ինչպես նաև նախադպրոցական և հանրակրթական ենթահամակարգը կարգավորող օրենքները, «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» օրենքը, իսկ որոշ բուհերի՝ հիմնադրամի վերակազմակերպելուց հետո ոլորտում սկսեց գործել նաև «Հիմնադրամների մասին» օրենքը: Հայաստանում որոշված չէ թվարկված օրենքների ստորակարգությունը, իսկ դրանց միջև կան նաև հակասություններ, ընդ որում՝ նաև անլուծելի, որոնք մինչ այժմ ուղղակի շրջանցվում են օրենքները խախտելու միջոցով: Այսպես՝ պետական բուհերի մի մասը պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն է, այնինչ՝ «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքով սահմանված կառավարման կոլեգիալ մարմինը խորհուրդը, որի կազմը ներառում է բուհի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության, հիմնադրի, կրթության կառավարման լիազորված պետական մարմնի (ԿԳ նախարարության) և հասարակայնության ներկայացուցիչների, հակասում է «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպության մասին» ՀՀ օրենքի 18 հոդվածին: Վերջինս որևէ կերպ չի ենթադրում, որ պետական ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման կոլեգիալ մարմնում կարող են լինել նաև հիմնադրի կամ պետական կառավարման լիազորված մարմնի կողմից դրսից նշանակվող անձինք: Այդպիսի լիազորություն չի նախատեսված նաև «Պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 13 և 14 հոդվածներում՝ ո՛չ պետական կազմակերպության հիմնադրի և ո՛չ էլ լիազորված պետական մարմնի համար: Վիճակը չփոխվեց նաև, երբ որոշ պետական բուհեր վերակազմակերպվեցին որպես հիմնադրամներ, որովհետև գործընթացն իրականացվեց առանց կրթական հիմնադրամների մասին օրենսդրության ստեղծման: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է կարգավորել այդ օրենքների հարաբերակցության ստորակարգության հարցը և դրանով իսկ բացառել օրենքների մրցակցությունը:

Իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից անհասկանալի են և խմբագրման կարիք ունեն կրթական օրենքների բազմաթիվ հոդվածներ, դրանց մասեր և կետեր: Կրթական օրենքների շատ հոդվածներ ուղղակիորեն կրկնում են «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ինչի կարիքն իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից չկա: Օրինակ՝ «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքը մեկնաբանում է միայն «համալսարան», «ակադեմիա» և «ինստիտուտ» հասկացությունները: Օրենքում որպես բուհ նշված է նաև բարձրագույն ուսումնարանը, իսկ «Կրթության մասին» օրենքում որպես բուհ նշված է նաև կոնսերվատորիան: Դրանց մեկնաբանությունները օրենքում տրված չեն: Բացի այդ՝ պետք է նկատի ունենալ, որ եթե «Կրթության մասին» օրենքի 3 հոդվածում մեկնաբանվում են այդ հասկացություններից մի քանիսը, ապա «Բարձ-

րագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» օրենքում երևի կրկնելու կարիքը չկար:

Ընդհանրապես, ցանկացած օրենսդրական կարգավորում պետք է բխի նախ կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների բնույթից, առանձնահատկություններից, վիճակից, ինչպես նաև իրավական կարգավորման խնդիրներից ու գործառույթներից: Կրթության ոլորտի հասարակական հարաբերությունների գործառութավորման հիմնարար սկզբունքներից են համակարգայնությունը, աստիճանականությունը, շարունակականությունը: Օրենսդրական կարգավորումը պետք է խարսխվի կրթության ոլորտի այս և այլ սկզբունքների վրա՝ փորձելով ամուր կապ հաստատել ոլորտի ենթահամակարգերի միջև, ստեղծել իրական նախադրյալներ համակարգի բաղադրատարրերի համագործակցության համար: Ասվածից բխում է, որ իրավական ամեն մի կարգավորում պետք է լինի համապարփակ, ամբողջական, ավարտուն: Նման իրավական կարգավորում ունենալու համար անհրաժեշտ է համակողմանի պասկերացում ունենալ ոլորտի առջև դրված խնդիրների և նպատակների, համակարգում առկա և լուծման կարիք ունեցող հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Դրա հիման վրա անհրաժեշտ է մշակել համակարգի և նրա առանձին բաղադրատարրերի բարեփոխման հայեցակարգ, իսկ վերջինիս հիմքի վրա մշակել կրթության ոլորտը կարգավորող ամբողջական, միասնական օրենսդրական ակտ՝ **«Կրթության օրենսգիրք»**, որում համակարգված, աստիճանական, շարունակական կարգավորում կստանան կրթության ոլորտի հասարակական հարաբերությունները:

***Բանալի բառեր** – կրթություն, միջնակարգ կրթություն, անվճար կրթություն, պարտադիր կրթություն, բուհերի ինքնավարություն, ինքնակառավարման իրավունք, իրավաբանական տեխնիկա, ակադեմիական ազատություն, հետազոտությունների ազատություն, կրթության օրենսգիրք*

АРТУР ВАГАРՇЯН – *Эволюция конституционного регулирования образования в Республике Армения.* – В статье выявляется сущность новой концепции конституционного регулирования в образовании. С этой целью рассматривается содержание понятия *образование*, эволюция конституционного регулирования права на образование, прежние и нынешние смысловые, юридические и технические проблемы основных понятий, связанных с этим регулированием. Рассматриваются также конституционные вопросы самоуправления, академической и исследовательской свободы вузов. Поскольку образование – одна из основных целей государственной политики, речь идёт о стимулировании его развития; кроме того, затрагиваются некоторые вопросы текущего законодательного регулирования отношений в указанной сфере. На основе проделанного анализа предлагаются варианты исправления ряда конституционных положений и понятий. Рекомендуются принять соответствующий конституционной концепции кодекс об образовании, в котором будут системно урегулированы общественные отношения в данной сфере.

Ключевые слова: образование, среднее образование, бесплатное образование, обязательное образование, юридическая техника, самоуправление вузов, академическая и исследовательская свобода, кодекс образования

ARTHUR VAGHARSHYAN – *The Evolution of Constitutional Regulation of Education and the New Conception in Republic of Armenia.* – The constitutional meanings of the “education”, the evolution of development of constitutional regulation of the education as a fundamental right in third republic of Armenia, the basic concepts of constitutional regulation of the right to education, and caused by these and partly existing semantic and juridical issues, the constitutional issues of the right to self-government of higher educational institutions and their academic and research freedom, the encouragement of the education development as a constitutional framework and main goal of the state policy, as well as, some issues of current legislative regulations of the right to education are discussed in this article, for exposing the new conception of constitutional regulation of education’s key issues. Based on these analyses, the correction options for some constitutional tenets and concepts are proposed, as well as, the adoption of the Education Code corresponding to the new conception of constitutional regulations of the educational issues is recommended, where the public relations in the educational sector will be regulated systematically, gradually, and continuously.

Key words: education, secondary education, free education, compulsory education, legal technique, self-government of higher educational institutions, right to self-government, academic freedom, research freedom, the Education Code